

О. О. ТИЩЕНКО-МОНАСТИРСЬКА

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: tyshchenko.monastyrsk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8515-1657>

ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМЧАЦЬКОГО РУКОПISУ ДЖОНК ТА ПИСЕМНА ТРАДИЦІЯ КРИМЧАКІВ¹

Стаття присвячена аналізу орфографічних особливостей кримчацького рукопису «Джонк Йосифа Габая» з Кримського етнографічного музею (м. Сімферополь). Фрагменти рукопису були вперше транслітеровані, перекладені російською мовою та опубліковані Давидом Ребі, учителем кримчацької мови та її носієм (Реби 2010). Однак предметом наукового аналізу цей матеріал досі ще не був. Особлива цінність пам'ятки полягає в її мові (навіть мовах) та розмаїтті стилів. Цей рукопис був створений у Феодосії в першій половині ХХ ст. Пам'ятка — багатомовна, містить фольклорні тексти (народну поезію та прозові твори) кримського, турецького походження, написані гебрійським письмом, щоденні нотатки кримчацькою та російською мовами, молитви і релігійні тексти гебрійською мовою та в перекладі кримчацьким ідіомом. Писемна традиція кримчаків попри використання гебрійської абетки розвинулася в тісному зв'язку з дореформеною кримськотатарською писемною традицією, обидва писемних варіанти своєю чергою мають чимало спільних рис зі староосманською (раннього періоду) та доосманською писемними традиціями. На це вказують численні орфографічні особливості, зокрема принципи графічного оформлення, способи написання голосних, приголосних у різних позиціях слова (початок, середина, кінець слова), словотворчих та формотворчих суфіксів (разом чи окремо), відображення морфологічних змін засобами консонантного письма, засоби відтворення та адаптації запозичень. Мова рукопису джонка Йосифа Габая відображає орфографічні та розмовні особливості, властиві кримчацькому етнолектові та демонструє спільні риси з іншими тюркськими писемними пам'ятками Криму цього періоду.

Ключові слова: кримчацька мова, гебрійсько-тюркська орфографія, відокремлена суфіксація.

Кримчацька мова є однією з корінних тюркських мов Криму, що нині перебуває на межі зникнення та під захистом Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Носіями кримчацької мови є кримські юдеї,

¹ Статтю підготовлено в рамках наукового проекту програми мобільності JESH (Joint Excellence in Science and Humanities) Австрійської академії наук за підтримки Федерального міністерства освіти, науки і досліджень Республіки Австрія.

яких було майже знищено під час Другої світової війни. За даними перепису 1926 р. кількість кримчаків у Криму становила 6 тис. осіб, післявоєнні дані відрізняються: дослідники оцінювали кількість кримчаків у 1000–1500 осіб, за офіційною статистикою 1959 р. їх було 67, «для яких рідною мовою є кримськотатарська» [Филоненко 1972 : 10]; за даними 2002 р. у Криму проживало 204 представника цього етносу, близько 600–700 осіб проживає в Ізраїлі [Кизилов 2008:66–68]. Рідною мовою, як відзначають дослідники, нині володіють переважно люди похилого віку [Polinsky 1991:130; Jankowski 2015 : 452]. Протягом 1999–2000 рр. спостерігався певний сплеск ревіталізації кримчацької громади та спроб відродження кримчацької мови, у результаті чого з'явилася низка публікацій на кримчацьку тематику [Ачкинази 2003; Ачкинази 2004; Дрига 2016; Реби, Ломброзо 2000; Реби 2008; Янбай 2001; Янбай 2017; Jankowski 2018]. Дослідження мови кримчаків розпочав В. Радлов, який уважав її мовою міського населення Кримського півострова (Карасубазар, Кафа та інші міста, де проживали кримчаки) [Радлов 1896]. Натомість на думку С. Шапшала, мова кримчаків відрізняється не лише від мови населення кримських міст, але й від кримськотатарської та караїмської [Шапшал 1916]. У свою чергу М. Полінські, Н. Гуллюдаг розглядають мову кримчаків як узбережно-середню говірку (Coastal/Middle) кримськотатарської мови [Polinsky 1991; Güllüdağ 2014]. Це заперечують дослідження М. Ердала, Я. Янбай [Janbay&Erdal 1998; Erdal&Janbay 2000; Janbay 2002; Erdal 2002; Янбай 2017], Г. Янковського [Jankowski 2015 : 455], які визнають кримчацьку мову самостійним ідіомом і розглядають її як етнолект кримськотатарської мови. Дослідники відзначають співіснування південно-західних та північно-західних елементів на всіх рівнях граматики кримчацької мови, а також значний вплив російської фонетики, лексики, синтаксису. Найбільші корпуси кримчацьких текстів опубліковано В. Филоненком [Филоненко 1972], Д. Ребі [Реби 2010]. Серед цих матеріалів знаходимо фрагменти джонка (або меджума) Йосифа Габая, а саме біблійний текст книги Даниїєля кримчацькою мовою, який дослідник подав у супроводі транслітерації з перекладом. Кримські меджума або джонки є збірками фольклорних матеріалів, щоденних нотаток та релігійних текстів і відображають розмовне мовлення певного періоду та певного діалектного ареалу. Джонки та меджума є ідентичними джерелами, перші поширені серед кримських татар, кримчаків, рукописи меджума — серед караїмів². В. Филоненко з-поміж відомих йому джонків наводить рукописи Сари-Хаїма Пурима з Феодосії, Бохара Чапичо з Сімферополя, К. Мізрахі та З. Зенгін з Карасубазара, а також меджуму 1881 р., де також опубліковано народну творчість кримчаків [Филоненко 1972:15]. У цій статті ми проаналізуємо деякі особливості кримчацького рукопису Йосифа Габая, написаного гебраїською абеткою³, який є однією з небагатьох пам'яток народнорозмовного мовлення корінного кримського населення початку ХХ ст.

Джонк Йосифа Габая становить частину кримчацької музейної колекції Кримського етнографічного музею, зберігається за музейним номером

² Інтерес до вивчення караїмських рукописів меджума значно зріс останнім часом [див.: Aqtaу 2009; Çulha 2010a, 2010b; Jankowski 2013; Кропотова 2014; Тищенко-Монастирська 2016].

³ Принагідно висловлюю вдячність за люб'язну допомогу в роботі з манускриптом директорів Кримського етнографічного музею Лаптеву Юрію Миколайовичу та заступникові директора Науменко Людмилі Анатоліївні.

КЭМ КП-1043/Д-36. Манускрипт має формат А-5 обсягом 261 сторінка. Як зазначив автор джонка на форзаці палітурки, рукопис переплетено 10 лютого 1914 р. На сторінках джонка містяться дати 1908, 1909, 1910, 1912, 1914, 1918, 1920 рр., деякі з них супроводжуються нотатками автора, є записи про події Першої світової війни, зокрема бомбардування Феодосії. Про особу автора Йосифа Юдовича Габая мало що відомо. Зі сторінок джонка зрозуміло, що він жив у Феодосії, бував у Карасубазарі (нині м. Білогірськ), Сімферополі. Мову, якою писав свій рукопис, Йосиф Габай називає татарською. Деякі нотатки, зроблені російською мовою, дають підстави вважати, що вона не була основною мовою спілкування автора пам'ятки.

Матеріали аналізованого джонка вказують на те, що становлення кримчацької писемної традиції відбувалося в тісному зв'язку з кримсько-татарською дореформеною писемністю і кримськоосманською писемною традицією. Кримчацький джонк Йосифа Габая та кримськотатарські арабографічні тексти дореформеного періоду мають спільні риси в застосуванні деяких орфографічних принципів. Так, зокрема, літера *ل* 'гіммель' кримчацько-гебрайської абетки, подібно до літери *ك* 'кеф' кримськотатарського дореформеного письма, староосманських пам'яток, позначає: 1) носовий *η* (*goñul* 'душа', *tañri* 'бог'); 2) посесивний афікс 2-ої ос. одн. (*babañ* 'твій батько'); посесивний суфікс 2-ої ос. мн. *-ñiz*, *-ñuz*; 3) форму 2-ої ос. одн. минулого часу дієслів (*oqu duñ* 'ти прочитав'); 4) форму 2-ої ос. мн. імператива (*baqıñ* 'погляньте'); 5) фіналь родового відмінка *-niñ*, *-nuñ*⁴. Також на позначення носового *η* використовується графема *ng*: *deñgiz* 'море', *moñguz* 'ріг'. Літера *ח* 'хет' гебрайської кримчацької абетки передає на письмі голосні *a*, *e* або виступає замість літери *א* 'алеф' у графемах, що позначають ці голосні подібно до арабської літери 'хе' дореформеного кримськотатарського письма: *hon* (on) 'десять', *hpndim* (efendim) — фігура шанобливого звертання, *hbindh* (evinde) 'у його будинку', *pdişh* (padişa) 'падишах'; *kh* сполучник *ki* 'що, так' використовується в рукопису для виділення прямої мови: *dedikh* 'сказав, що; сказав так'.

Літери *ك* 'кеф' і *ق* 'коф' позначають приголосні фонологічної опозиції [k] та [q] і вживаються відповідно з голосними переднього й заднього ряду, що допомагає при визначенні голосних переважно не вокалізованого тексту⁵. Проте в тексті меджуми вони нерідко сплутуються між собою. Відмінність у вимові підтверджує також коливання *ق/ك* *q/h*, відображене на письмі: *swqq* (soqaq) 'вулиця', *swqh* (soqah) 'вулиця', пор. з опозицією *ق/ك* *q/k*: *qldi* (qaldi) 'залишився', *kldi* (keldi) 'прийшов'.

Текст кримчацького рукопису здебільшого не вокалізований. Вокалізація використовується в деяких словах, ймовірно, задля уникнення неправильного прочитання. До особливостей консонантного письма належить традиція пропускати літеру *א* на позначення голосних *a*, *e* в середині слова (явище *Plene-Schreibung* у ранніх тюркських текстах різними графіками). Це правило не застосовується на початку й у кінці слова. Голосні *u*, *o*, *i*, *e*, як правило, не пропускаються. Редукція *l* свідчить про фонологічну зміну (див. нижче).

⁴ Подібне явище у кримському діалекті караїмської мови, позначення носового через 'гіммель' та вплив тюркського, 'кеф', відзначив Г. Янковський [Jankowski 2015:470].

⁵ Типова риса, спільна для кримськотатарських та кримськокараїмських писемних пам'яток [Jankowski 1997:8].

Відсутність вокалізації та варіативність написання приголосних приводить до розмаїття форм, пор., наприклад, словосполучення зі значенням 'тоді, у той час': *ol vaqta* (6b:8)⁶, *ol vaqitta* (6b:11), *ol vahitta* (6b:14), *ol vhtta* (6b:18), *ol vahitta* (7b:2), *o vahta* (7b:2), *ol vahitta* (9b:9).

Графічні спрощення позначилися на приголосних, у написанні яких використовуються додаткові символи, наприклад $\lambda \rightarrow \lambda$ (с \rightarrow g): *cumle* \rightarrow *gumle* 'увесь', *cugar* \rightarrow *gugar* 'відповідь', *gece* \rightarrow *gege* 'ніч', *olagaq* \rightarrow *olacaq* 'він буде', *nica* \rightarrow *niga* 'скільки'; $\zeta \rightarrow \zeta$ (w \rightarrow b): *o mmlkt niḡ pdiḡ niḡ hbindh hbld dogdu* (13:5) 'у домі короля тієї країни народився син', *duba etip* (15:2) 'помолившись', *subda* (100:11) 'у воді'. Протилежний процес графічного напущення η ν позначає голосні *u*, *o* (явище *matres lectionis*): *svvbgā* (*suwga*) (75:12) 'у воду', *bvvila* (*boyle*) (107:1) 'такий'.

Орфографія кримчацького джонка відзначається архаїчною особливістю написання афіксів. Зокрема, граматичні показники на позначення родового в ізафеті, давального, місцевого, висхідного відмінків, а також граматичні показники особи, числа, часових форм дієслів пишуться як разом, так і часто окремо. Деяке несистемне написання морфем зауважують також М. Ердал, Я. Янбай у досліджуваному ними кримчацькому манускрипті «Книга див і чудес» [Erdal & Janbay 2000:42], Г. Янковський — у кримськокараїмському перекладі Біблії [Jankowski 1997:5], М. Немет — у західнокараїмських текстах листування [Nemeth 2011:126].

У досліджуваному нами тексті джонка з Кримського етнографічного музею трапляються такі форми написання відмінкових афіксів.

Родовий відмінок -nĠ позначений на письмі *-nin*, *-niḡ*, *-nuḡ* і пишеться як разом, так і окремо в тексті меджуми: *anm bbm nin* (101:2) 'мати-батька', *kalem kaḡnin* (103:8) 'тонких брів', *noleq ḡnuḡ* (13:5). Родовий як компонент ізафетної конструкції: *aḡiq lrin bgrini* (104:9) 'душа-з.в. закоханих', *ḡhr niḡ iḡinh* (8:15) 'у місто', *agm niḡ adi* (13:2) 'ім'я мого старшого брата'.

Давальний відмінок кипчацького типу -QA позначається на письмі *-ga*, *-gh*, *-ka*, *-kh*, *-qa*, у тексті меджуми пишеться як разом, так і окремо⁷:

cvp lrga (7:5) 'відповідям', *ogln ga* (13:1) 'хлопцеві', *grdn ga* (17:8) 'на шию', *subga* (7:13) 'у воду', *qaruga* (8:16) 'до брами', *sarayga* (10:10) 'до палацу', *sohtalarga* (11:1) 'учням медресе', *ḡarḡiga* (11:15) 'до фонтану', *ablnmgh* (6:12) 'щоб одружитися', *midrḡgh* (12:1) 'до медресе', *ḡiir lrgh* (13a:4) 'віршам', *gozlr gh* (112:7) 'очам', *ḡu grip bḡh* (101:5) 'на ту бідну голову', *aḡiq grip kh* (8:8, 12:3, 13a:7-8, 13:14, 15:1, 16:2, 18:12) 'Ашику Гаріпу', *yigitkh* (15:12) 'юнакові': *ellrim aḡtim yalbardiḡ alaḡqa.. ayaḡlarim giḡzi er bir tara-pqa* (90:11) 'свої руки я відкрив до бога і благав, мої ноги ходили на всі сторони (світу)'.

Місцевий відмінок -DA виражений на письмі *-da*, *-dh*, *-ta*, *-th*, може писатися і окремо, і разом: *dglr dh* (106:1) 'у горах', *ygirmi da* (102:10) 'у двадцять (років)', *bagdatta* (111:13) 'у Багдаді', *aḡiq grip ta* (18:15) 'в Ашика Гаріпа', *yaḡliḡta* (74:16) 'у молодості'.

Висхідний відмінок -Dan, позначений на письмі *-dn*, *-dan*, *-tn*, *-tan*, у тексті меджуми зустрічається з написанням як разом, так і окремо: *vitnim dn*

⁶ Тут і далі у круглих дужках зазначені сторінка рукопису та рядок.

⁷ Огузький тип давального відмінка на -A рівнозначно наявний у меджумі Йосифа Габая і на відміну від кипчацького типу на -GA/-QA не відокремлюється на письмі.

yurtum dn (105:6) ‘з моєї батьківщини, з моєї країни’, *qptani pol dn* (83:2) ‘його каптан (довгий) до підлоги’, *dar soqahın* (85:4) ‘з тісних вулиць’, *bir taraptan* (9:1) ‘з одного боку’, *mēhēbitliktn* (77:9) ‘від кохання’; *bul bul etēr vvarān liqtn* (86:11) ‘соловей співає з руїн’.

У тексті кримчацького джонка зустрічаємо розподібнення і відокремлення словотворчих і формотворчих афіксів різних рівнів, напр.: дієслівні афікси *niṣān lānācāqsın* (12:8) ‘ти будеш зарученим’, *biaz kaata bēḡzir sin* (104:9,10) ‘на білий папір ти схожий’, *dārvvān gan dan* (21:12) ‘поспішаючи’, *uzılğan lar* (108:6) ‘написані’; словотворчі афікси імен *uṣın cu* (14:13) ‘третій’, *och kigh* (15:7) – *ośakigē*, редупліковані основи *bul bul* (18:8) – *bulbul* ‘соловей’.

На думку тюркологів, відокремлене написання афіксів є давньою характерною рисою текстів давньотюркської [Erdal 2004:41], давньоуйгурської [Zieme 1991], чагатайської [Prokosch 2009:61,84], староосманської (раннього періоду) мов. Цікаво, що ця риса збереглася в текстах західних караїмів [Nemeth 2011:126], кримських караїмів [Jankowski 2009:23; 1997:5] і кримчаків [Erdal & Ianbay 2000:42]. Можна припустити, що така особливість мов кримського ареалу є рудиментарним залишком писемної традиції Золотої Орди. Попри твердження дослідників щодо непослідовності окремого написання афіксів, все ж, якщо спиратися на проаналізований кримчацький матеріал, спостерігається певна системність цього явища. Коливання в написанні разом чи окремо, як і всі інші графічні коливання, що відображають фонетичні, морфологічні процеси в мові, є особливістю рукописних текстів дореформеного і допрескриптивного періодів. Думки дослідників сходяться на тому, що відокремлене написання афіксів найчастіше стосується відмінювання імен з посесивними афіксами та афіксами множини [Erdal & Ianbay 2000:42; Jankowski 2009:23; 1997:5; Nemeth 2011:126; Prokosch 2009:61,84]. Матеріал кримчацького джонка Йосифа Габая засвідчує окреме написання афіксів іменникового відмінювання, а також дієслівних афіксів і навіть афіксів словотворення.

У матеріалах кримчацького джонка Йосифа Габая трапляються численні приклади порушення гармонії голосних і приголосних, що свідчить про етимологічний принцип кримчацького письма. Однією з таких рис є порушення сингармонізму в прикінцевих морфемах:

а) відсутність ослаблення приголосних на стику морфем: *bulacaqım* (7:1) ‘я знайду’, *yureki* (7:11) ‘його серце’, *garipim* (8:5) ‘я Гарип’, *gurbētlik-iñ* (12:3) ‘твоє нещастя’, *uzukunu* (15:1) ‘свій перстень’, *yurekiñde* (15:3) ‘у твоєму серці’; *ed~et- edmeye* ‘допоміжне слово, інфінітив’; *gitip* (12:2) *gitip baqayiqda nāslı adām lardır* ‘ходімо подивимось, якими є люди’;

б) лабіо-іллабіальна гармонія не діє на морфему: *goturim* (18:13) ‘я витримую’, *dostlıq* (75:9) ‘дружба’, *kok niñ* (10:15, 23a:7), *kokniñ* (21a:13) (але *koknuñ* (21a:8)) ‘небо-р.в.’, *çolniñ* (21a:8), *çol niñ* (21a:9) ‘степ-р.в.’, *quş niñ* (34a:14) ‘птаха-р.в.’, *oldım* (204:5) ‘я став’, *kordim* (47a:7) ‘я побачив’. Запозичення з івриту теж потрапляють у цю систему: *âbed nego niñ* (18a:17) ‘Аведнего-р.в.’

У тексті кримчацького джонка зафіксовано такі типи для кримського ареалу коливання, як порушення лабіальної гармонії у формі імператива 2-ої ос. мн. *buuyırız* — ввічлива формула запрошення до дії (84:14) та конверб, що відзначається у кримському діалекті караїмської мови й у кримськотатарських говірках [Прик 1976:37; Jankowski 2010:64-65]. У конвербах крим-

чацького джонка лабіальна гармонія зберігається: *olup* (нефінітна форма допоміжного дієслова *ol-* ‘бути’), *turup* від *tur-* ‘підніматися’, *sundurup* від *sundur-* ‘ламати’.

На морфонологічному рівні характерною рисою, відображеною графічно, є явища синкопи, епентези, протези. Стягнення основи переважно відбувається в корені слова або на стикові морфем за рахунок випадіння *i*, *y*. Наприклад, у корені *riçaq* → *rçaq* (13a:6) ‘ніж’; на стикові морфем: корінь+1-а ос. мн. *evimiz* → *ibmizij* (93:10) ‘нашого дому’, корінь+2-а ос. мн. *buyurıyız* → *buyurıız* (84:14) — ввічлива формула запрошення до дії; на стикові посесивного афікса *y* афікса знахідного відмінка *-sı+-nı=-sni*: *tāñrisını* → *tāñrisni* — *min işral lārniñ tāñrisni tānımım* (189:9) ‘я не знаю бога ізраїльтян’. Приклади випадіння йота зафіксовано в основі слова: *pegamber* (14:15) ‘пророк’, *pegāmbirniñ* (15:4) ‘пророка’. Приклад епентези в запозиченні з російської мови у групі приголосних *-st-* → *-sit-*: *kundh bir sıtakan subniñ* (142:12) ‘одна склянка води на день’. Приклад протези *i* → *nı*: *ine* → *ninh* (143:1) ‘голка’.

Лексика гебрайського походження складається переважно з релігійних термінів і власних назв, адаптується за допомогою тюркських афіксів або граматичних показників: *abed nego* пп (18a:17) ‘Аведнего-р.в.’, *soleyirmen tepilah* (45a:7) ‘я молюся’, *tepilah* > гебр. ‘молитва’, *soleyirmen* (крим. форма 1-ої ос. теп. часу) ‘я говорю’, *soz nabiya lik aşkerek oldu daniel ge* (46a:10) ‘пророцтво явилось Даниїлові’, *nabiya lik* > гебр.-тюрк. ‘пророцтво’. Слід зазначити, що в тексті джонка вживаються як юдейські, так і ісламські релігійні терміни: *din* ‘віра, релігія’, *medrese* ‘школа’, *sohta* ‘учень’, *aziz cuma gunu* ‘день святої п’ятниці’; найменування бога *tañrı*, *allah*, *mewla* поряд з юдейськими термінами *adonay*; скорочене написання *ha*: *ha' işitken* (45a:2) ‘боже, почув’; зустрічаються також комбіновані номінації на зразок *alina ha" añrıñ niñ* (45a:5) ‘перед моїм богом’. Проте трапляються й переклади на гебрайську. Так, назви літер арабської абетки слів відомої народної пісні подано в гебрайській транслітерації: *alēf didim bit didim* (121:1) ‘я сказав алеф, я сказав бет’.

Найпомітніше вплив гебрайської мови позначився на синтаксисі релігійних текстів джонка Йосифа Габая, а саме на порядкові слів, тоді як синтаксис фольклорних текстів та авторських нотаток залишився типовим тюркським. Це зумовлено вимогами і традицією перекладу релігійного стилю; подібне явище в караїмській мові докладно описане Є. Чато [Csato 2001]. Запозичення з російської мови адаптовано до тюркської фонетики та морфології: *pirboy oktbir kunu* (201:11) ‘день першого жовтня’, *kirpiçlirniñ sumalarini* (189:12) ‘зовнішню сторону цегли’ (ізафетна конструкція в знахідному відмінку).

Писемна пам’ятка джонк Йосифа Габая відображає як особливості розмовного мовлення носіїв кримчацької мови, так і писемну традицію кримчаків. Спосіб відображення морфонологічних явищ на письмі є типовим для гебрайсько-тюркських писемних пам’яток Криму. Помітною є спільна з арабографічною традицією кримських татар, гебрайсько-тюркською рукописною традицією караїмів кримчацька рукописна традиція, яка відображена, зокрема, у способі графічного оформлення (окреме написання морфем на позначення відмінків, числа, особи, часу, виду дієслова, деяких словотворчих афіксів тощо). Слід зазначити, що ця писемна традиція, хоч і непослідовно, зберігається в рукописах кримських караїмів і кримських татар, а отже, є спільною для писемності питомих етнічних груп Криму.

ЛІТЕРАТУРА

- Ачкинази И. В. К проблеме сохранения культурного наследия крымчаков. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Керчь [б.в.], 2003. Вып. 10. С. 625–638.
- Ачкинази Б. Пословицы и поговорки крымчаков. Симферополь : Таврия, 2004. 120 с.
- Дрига І. Лінгвістичні записи останнього носія кримчацької мови. *Загрожені мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні : зб. наук. праць*. Київ : Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2016. С. 255–263.
- Кизилов М. Крымчаки: современное состояние общины. *Евразийский еврейский ежегодник*. Москва : Паллада, 2008. Вып. 5768. С. 56–82.
- Кизилов М. Крымская Иудея: Очерки истории евреев, хазар, караимов и крымчаков в Крыму с античных времен до наших дней. Симферополь : Доля, 2011. 336 с.
- Кропотова Н. В. Джонки и меджума в тюркской культуре: литература или фольклор. *Східний світ*. 2014. №1. С. 43–47.
- Прик О. Я. Очерк грамматики караимского языка (крымский диалект). Махачкала : Дагучпедгиз, 1976. 188 с.
- Радлов В. Образцы народной литературы турецких племен. Ч. 7: Наречия Крымского полуострова. Санкт-Петербург [б.в.], 1898. 408+527 с.
- Реби Д., Ломброзо В. Крымчаки. Симферополь [б.в.], 2000. 168 с.
- Реби Д. Крымчакско-русский словарь. Симферополь : Доля, 2008. 224 с.
- Реби Д. Письменное наследие крымчаков. Симферополь : Доля, 2010. 343 с.
- Тищенко-Монастирська О. Караїмська меджума з Бахчисарайського палацу. *Загрожені мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні*. Київ : Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2016. С.239–254.
- Филоненко В. Крымчакские этюды. *Rocz. Orientalistyczny*. Warszawa [б.в.], 1972. Vol. 35. N.1. С. 5–35.
- Шапшал С. Сказка на языке крымских евреев (крымчаков), записанная в г. Карасубазаре летом 1911 г. *Зап. Вост. отд-ния Рус. Археол. о-ва*. Санкт-Петербург [б.в.], 1916. Т. 23. С. IV–V.
- Янбай Я. Тюркская литература крымчаков. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Керчь, 2001. Вып. 7. С. 502–509.
- Янбай Я. Песнь Песней царя Соломона и Таргум на языке крымчаков. Иерусалим [б.в.], 2017. 170 с.
- Aqtay G. Eliyahu Ben Yosef Qilci's Anthology of Crimean Karaim and Turkish Literature. Critical Edition with Introduction, Indexes and Facsimile. [Yildiz Dil ve Edebiyat Dizisi 8]. Istanbul : Mehmet Ölmez Yayınları, 2009. Vol. 1 – 2. 1424 p.
- Çulha T. (Çeviren). Wilhelm Radloff. Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. Istanbul : Mehmet Ölmez Yayınları, 2010a. 899 p.
- Çulha T. Kırım Karaycasının Katık Mecuması (Metin-Sözlük-Dizin). Istanbul : Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010b. 600 p.
- Csato E.A. Syntactic code-copying in Karaim. *The Circum-Baltic languages: their typology and contacts (Studies in language companion series 54)* / Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (Eds.). Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2001. P. 265–277.
- Erdal M., Ianbay I. The Krimchak book of miracles and wonders. *Mediterranean Language Review*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2000. Vol. 12. P. 39–141.
- Erdal M. Relativisation in Krymchak. *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* / N. Demir, F. Turan (Eds.). Ankara [б.в.], 2002. P. 117–136.
- Erdal M. A Grammar of Old Turkic. Handbook of Oriental Studies. Section 8. Uralic & Central Asian Studies. Leiden; Boston : Brill, 2004. Vol. 3. 580 с.
- Güllüdağ N. Kırımçak Türkçesi Grameri. Ankara : Gece Kitaplığı. 2014. 496 p.
- Ianbay I., Erdal M. The Krimchak translation of a targum seni of the Book of Ruth.

- Mediterranean Language Review*. Wiesbaden : Harrassowitz, 1998. Vol. 10. P. 1–53.
- Ianbay I. Marcel Perich's Poems. *Rocz. Orientalistyczny*. Warszawa, 2002. Vol. 55. N.2. P. 5–41.
- Jankowski H. A Bible Translation into the Northern Crimean Dialect of Karaim. *Studia Orientalia Electronica*. Helsinki, 1997. Vol. 82. P. 1–84.
- Jankowski H. Two Crimean Karaim financial registers of the 18th century. *Archivum Ottomanicum*. [b.m.], Harrassowitz, 2009. Vol. 26. P. 17–40.
- Jankowski H. Język krymskotatarski. Warszawa : Dialog, 2010. 376 p.
- Jankowski H. Karaim mejumas in Eupatoria. *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference* / T. Pang, S.-C. Raschmann, T.G. Winkelhane (Eds.). Berlin : Klaus Schwarz, 2013. P. 245–262.
- Jankowski H. Karaim and Krymchak. *Handbook of Jewish Languages* / L. Khan, A. D. Rubin (Eds.). Leiden; Boston : Brill, 2015. P. 451–488.
- Jankowski H. Krymchak language samples. *Turkic Languages*. [b.m.] Harrassowitz, 2018. Vol. 22(2). P. 276–294.
- Nemeth M. Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew script (19th- 20th Centuries). A Critical Edition: Vol.12. *Studia Turcologica Cracoviensia*. Krakow : Jagiellonian University, 2011. 416 p.
- Polinsky M. The Krymchaks: History and Texts. *Ural-Altaic Yearbook*. Berlin; Bloomington : Eurolingua, 1991. Vol. 63. P. 123–154.
- Prokosch E. Tschagataische Grammatik unter Berücksichtigung des Substandarts. *Grazer Linguistische Monographien* 27. Graz [б.в.], 2009. 343 p.
- Zieme P. Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. *Studien zur Alttürkischen Dichtung*. Budapest : Akademiai Kiado, 1991. 450 p.

REFERENCES

- Ačkinazi, B. (2004). Poslovitsy i pogovorki krymčakov. Simferopol: Tavria. [In Russian].
- Ačkinazi, I. V. (2003). K probleme sohraneniya kulturnogo naslediya krymčakov. *Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*. Vol. 10. Kerch, 625–638. [In Russian].
- Aqtay, G. (2009). Eliyahu Ben Yosef Qilci's Anthology of Crimean Karaim and Turkish Literature. Critical Edition with Introduction, Indexes and Facsimile. [Yildiz Dil ve Edebiyat Dizisi 8]. Vols. 1 – 2. Istanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Csato E. A. (2001). Syntactic code-copying in Karaim. *The Circum-Baltic languages: their typology and contacts (Studies in language companion series 54)* / Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (Eds.). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 265–277.
- Çulha T. (2010a). *(Çeviren) Wilhelm Radloff. Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*. Istanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Çulha T. (2010b). *Kırım Karaycasının Katık Mecuması (Metin-Sözlük-Dizin)*. Istanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dryga I. (2016). Lingvistychni zapysy ostanniogo nosiya krymchatskoyi movy. *Zagrozheni movy. Krymskotatarska ta inshi tyurkski movy v Ukrayini*. Kyiv: In-t shodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho, 255–263. [In Ukrainian].
- Erdal M. (2002). Relativisation in Krymchak. *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* / N. Demir, F. Turan (Eds.). Ankara [b.v.], 117–136.
- Erdal M. (2004). A Grammar of Old Turkic: Vol. 3 Handbook of Oriental Studies. Section 8. Uralic & Central Asian Studies. Leiden; Boston: Brill.
- Erdal M., Ianbay I. (2000). The Krimchak book of miracles and wonders. *Mediterranean Language Review*. Vol. 12. Wiesbaden: Harrassowitz, 39–141.
- Filonenko V. (1972). Krymčakskiye etudy. *Rocz. Orientalistyczny*. Vol. 35.N.1. Warszawa [b.v.], 5–35.

- Güllüdağ N. (2014). *Kırımçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ianbay I. (2001). Tyurkskaya literatura krymčakov. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*. Vol. 7. Kerch [b.v.], 502–509. [In Russian].
- Ianbay I. (2002). Marcel Perich's Poems. *Rocz. Orientalistyczny*. Vol. 55:2. Warszawa [b.v.], 5–4.
- Ianbay I. (2017). Pesn' pesney tsarya Solomona i Targum na yazyke krymchakov. Iyerusalim [b.v.] [In Russian].
- Ianbay I., Erdal M. (1998). The Krimchak translation of a targum seni of the Book of Ruth. *Mediterranean Language Review*. Vol. 10. Wiesbaden: Harrassowitz, 1–53.
- Jankowski H. (1997). A Bible Translation into the Northern Crimean Dialect of Karaim. *Studia Orientalia Electronica*. Vol. 82. Helsinki [b.v.], 1–84.
- Jankowski H. (2009). Two Crimean Karaim financial registers of the 18th century. *Archivum Ottomanicum*. Vol. 26. [b.m.] Harrassowitz, 17–40.
- Jankowski H. (2010). *Jezyk krymskotatarski*. Warszawa: Dialog.
- Jankowski H. (2013). Karaim mejumas in Eupatoria. *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference* / Pang, S.-C. Raschmann, T.G. Winkelhane (Eds.). Berlin: Klaus Schwarz, 245–262.
- Jankowski H. (2016). Karaim and Krymchak. *Handbook of Jewish Languages* / L. Khan, A. D. Rubin (Eds.). Leiden; Boston: Brill, 451–488.
- Jankowski H. (2018). Krymchak language samples. *Turkic Languages*. Vol. 22(2). [b.m.] Harrassowitz, 276–294.
- Kizilov M. (2008). Krymchaki: sovremennoye sostoyaniye obschiny. *Yevroaziatskiy yevreyskiy yezhegodnik*. Vol. 5768. Moscow: Pallada, 56–82. [In Russian].
- Kizilov M. (2011). Krymskaya Iudeya: ocherki istorii yevreev, hazar, karaimov i krymchakov v Krymu s antichnyh vremen do nashikh dney. Simferopol: Dolya. [In Russian].
- Kropotova N. (2014). Dzhonki i medzhuma v tyurkskoj kulture: literatura ili fol'klor. *Skhidnyi svit*. Vol. 1, 43–47. [In Russian].
- Nemeth M. (2011). Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew script (19th-20th Centuries). A Critical Edition: Vol. *Studia Turcologica Cracoviensia* 12. Krakow: Jagiellonian University.
- Polinsky M. (1991). The Krymchaks: History and Texts. *Ural-Altaic Yearbook*. Vol. 63. Berlin-Bloomington: Eurolingua, 123–154.
- Prik O. (1976). Ocherki grammatiki karaimskogo yazyka (krymskiy dialekt). Makhachkala: Daguchpedgiz. [In Russian].
- Prokosch E. (2009). Tschagataische Grammatik unter Berücksichtigung des Substandarts. Vol. *Grazer Linguistische Monographien* 27. Graz [b.v.].
- Radlov W. (1898). Obrazcy narodnoy literatury tureckih plemen (Narečiya Krymskogo poluostrova. Vol. 7. Saint Petersburg [b.v.]. [In Russian].
- Rebi D. (2008). Krymchaksko-russkij slovar'. Simferopol: Dolia. [In Russian].
- Rebi D. (2010). Pismennoye naslediyе krymchakov. Simferopol: Dolia. [In Russian].
- Rebi D., Lombrozo V. (2000). Krymchaki. Simferopol [b.v.]. [In Russian].
- Szapszal S. (1916). Skazka na yazyke krymskih yevreev (krymchakov), zapisannaya v g. Karasubazare letom 1911 g. *Zapiski Vostočnogo otdeleniya Russkogo akheologičeskogo obschestva*. Vol. 23. Saint Petersburg [b.v.], iv–v. [In Russian].
- Tyshchenko-Monastyrskaya O. (2016). Karaimska medzhuma z Bakhchysaraiskoho palatsu. *Zagrozheni movy. Krymskotatarska ta inshi tyurkski movy v Ukrayini*. Kyiv: In-t shodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho, 239–254. [In Ukrainian].
- Zieme P. (1991). Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. Studien zur Altürkischen Dichtung. Budapest: Akademiai Kiado.

O. O. TYSHCHENKO-MONASTYRSKA

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine

E-mail: tyshchenko.monastyrska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8515-1657>

PECULIAR FEATURES OF THE KRYMCHAK *DZHONK* SCRIPT AND THE KRYMCHAK WRITTEN LANGUAGE TRADITION

The subject of the present publication is to bring to the light some orthographic features of the Yosyf Gabai's Krymchak manuscript, called *jonk*, from Crimean Ethnographic Museum (Simferopol). Fragments of the manuscript were first transcribed, translated into Russian and published by David Rebi, who was a teacher of Krymchak and native speaker. However, the *jonk* has never been edited before. A special value of this manuscript lies in its language (or even languages), as well as styles represented. The manuscript is multilingual, contains folklore texts (poetry and narrative) of the Crimean and Turkish origin, written in Hebrew script, diary notes both in Krymchak and Russian, prayers and religion texts in Hebrew partially translated into Turkic written in the early XX century in Feodosia. This research is dedicated to Turkic linguistic features and their orthography. Despite of using Hebrew script Krymchak writing system developed in close relation to pre-reform Crimean Tatar writing tradition, both variants in their turn connected to Ottoman and pre-Ottoman orthographic traditions. Several orthographic features point to that, for instance principles of writing some vowels, consonants (in initial, central, final positions), grammatical and word-formation suffixes (connected or separate writing), morphonological change, ways of transcription and adopting loanwords. Language of Yosyf Gabai's *jonk* reflects orthographic and colloquial features of Krymchak and shares them with other Crimean Turkic manuscripts of this period. Schematically marked suffixes, together with some archaic morphonological changes, graphically reflected in the text, such as disrupted vowel harmony, alternations in labial harmony, syncope, epenthesis, protheses, disrupted consonant change between morphemes characterize orthography of the Krymchak manuscript.

Keywords: Krymchak Turkic language, Hebrew-Turkic orthography, separate suffix writing.

Дата надходження до редакції — 26.10.2020

Дата затвердження редакцією — 04.11.2020